

Ευάγγελος Βενιζέλος

Για τον Αντώνη Μανιτάκη*

Με τον Αντώνη Μανιτάκη συνυπήρξαμε στον Τομέα Δημοσίου Δικαίου της Νομικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης εντός του επιστημονικού, επιστημολογικού και πολιτικού κλίματος που διαμόρφωσε η εμβληματική παρουσία του Αριστόβουλου Μάνεση σε διαρκή συνομιλία με τη γενναιοδωρία του Δημήτρη Τσάτσο. Υπηρετήσαμε, εκείνος ως επιμελητής και εγώ -νεώτερος - ως επιστημονικός συνεργάτης, στην τότε έδρα του Γενικού Δημοσίου Δικαίου με καθηγητή τον Δημήτρη Τσάτσο που εισηγήθηκε την εκλογή του Αντώνη Μανιτάκη ως υφηγητή και στη συνέχεια ως διαδόχου του Αριστόβουλου Μάνεση στην έδρα του Συνταγματικού Δικαίου. Ο Αντώνης Μανιτάκη με τίμησε, με τη σειρά του, με τις θετικές του προτάσεις για την εκλογή μου ως υφηγητή πριν τριανταπέντε χρόνια και στη συνέχεια ως Αναπληρωτή Καθηγητή και Καθηγητή του Συνταγματικού Δικαίου.

Η πολυετής διδακτική μας συνύπαρξη βασισμένη στον αμοιβαίο σεβασμό, μας επιτρέπει σήμερα να καμαρώνουμε ως παλιούς φοιτητές μας όλους τους εν ενεργεία διδάσκοντες το Συνταγματικό Δίκαιο στη Νομική Σχολή Θεσσαλονίκης στην οποία ο Αντώνης Μανιτάκης έμεινε πιστός μέχρι τη μετάβαση του στο καθεστώς του ομότιμου καθηγητή, ενώ εγώ, ακολουθώντας τις πολιτικές προκλήσεις, τέθηκα από το 1993 μέχρι πριν λίγους μήνες σε καθεστώς αναστολής των πανεπιστημιακών μου καθηκόντων.

Υπήρξαν τη μακρά αυτή περίοδο κρίσιμα ζητήματα ερμηνείας του Συντάγματος στα οποία διαφωνήσαμε με τον Αντώνη Μανιτάκη, με τρόπο όμως που λειτούργησε - πιστεύω και για τους δυο μας - ως κίνητρο για πληρέστερη διερεύνηση, περαιτέρω επεξεργασία των επιχειρημάτων, μεγαλύτερη μετριοπάθεια. Εν τελεί για τη διαμόρφωση μιας σχέσης εκτίμησης και αγάπης.

Δικαιούμαι συνεπώς και οφείλω να υπογραμμίσω εξ αρχής τα τρία θεμελιώδη χαρακτηριστικά της επιστημονικής φυσιογνωμίας του Αντώνη Μανιτάκη.

Ο τιμώμενος είναι, πρωτίστως, ένας διανοητικά έντιμος ερευνητής που αναζητά όλα τα βιβλιογραφικά και νομολογιακά δεδομένα και συνομιλεί με τις απόψεις των άλλων, ιδίως τις διαφορετικές. Παρακολουθεί προσεκτικά και ακαταπόνητα τη διεθνή συζήτηση, καλλιεργεί τις σχέσεις του με τις επιστημονικές κοινότητες άλλων χωρών, διαμορφώνει τη θέση του ακολουθώντας την αυστηρή δομή ενός δικανικού συλλογισμού, εκθέτει αναλυτικά τα επιχειρήματά του, παραθέτει με ακρίβεια τις πηγές του και παραμένει διαρκώς ανοικτός σε νέα στοιχεία, θεωρητικά, νομολογιακά ή πραγματολογικά που επιβάλλουν να προστεθούν αποχρώσεις ή ακόμη και να μεταβληθεί μια θέση. Μετέχει με ευθύτητα στον δημόσιο διάλογο χωρίς να βιάζεται να διατυπώσει την άποψη του, ενώ συχνά μετατρέπει μια πρόκληση της συγκυρίας σε κίνητρο για τη σύνταξη μιας μεγάλης μελέτης πχ για τη φύση των μνημονίων, το δημοψήφισμα ή τον λεγόμενο βασικό μέτοχο ή ακόμη και για τη μονογραφική επεξεργασία ενός θέματος όπως οι σχέσεις κράτους και εκκλησίας.

Ο Αντώνης Μανιτάκης είναι, δεύτερον, ένας θεωρητικός του Δικαίου υψηλών προδιαγραφών και απαιτήσεων. Αποδίδει πάντοτε μεγάλη σημασία στη δογματική θεμελίωση, την επεξεργασία και την οριοθέτηση των εννοιών, τις αναγωγές στην ιστορική διαμόρφωση και τη γενεαλογία των θεσμών. Η επί υφηγεσία πραγματεία του για το άρθρο 25 παρ.1 του Συντάγματος είναι χαρακτηριστική από την άποψη αυτή καθώς δείχνει το μεγάλο ενδιαφέρον του για τη φιλοσοφία του δικαίου, τη θεωρία του κράτους, την εξέλιξη των απόψεων του για την κοινωνία των πολιτών, τις οφειλές του στις γενικές αρχές του αστικού δικαίου, τη γοητευτική υποδόρια γειτνίαση του με τη θεολογία του προσώπου.

Εξίσου σημαντική είναι, τρίτον, η ιδιότητά του ως αφοσιωμένου και προτρεπτικού δασκάλου και μέντορα. Απολαμβάνει τη διδακτική επαφή αλλά και την ενδεδεχόμενη προετοιμασία για το μάθημα ή το σεμινάριο. Είχε την ευκαιρία και τη χαρά να διευθύνει μεγάλο αριθμό διδακτορικών διατριβών και να μετέχει σ' ένα διαρκή και συστηματικό διάλογο με τους νέους επιστήμονες του κλάδου. Αναγνωρίζει τη σημασία της

ακαδημαϊκής διοίκησης στην οποία αφιέρωσε χρόνο και κόπο τόσο στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης όσο και τώρα στην Πάφο όπου ζει μια άλλου τύπου πανεπιστημιακή εμπειρία.

Στη μεγάλη διεθνή επιστημολογική σύγκρουση ανάμεσα στις σύγχρονες φυσικοδικαιϊκές και τις σύγχρονες θετικιστικές προσεγγίσεις στη φιλοσοφία του δικαίου και τη γενική θεωρία του Συνταγματικού Δικαίου, θα τοποθετούσα, με την άδεια του, τον Αντώνη Μανιτάκη σε αυτούς που παρακολουθούν μεν τις λεγόμενες ηθικές θεωρίες, υπερασπίζονται όμως, αναδεικνύουν και αξιοποιούν το τεράστιο αξιακό και ηθικό περιεχόμενο του νομικού θετικισμού.

Το πρόβλημα της ερμηνείας του Συντάγματος κατέχει προφανώς κεντρική θέση στο έργο του Αντώνη Μανιτάκη. Είναι σαφές για τον Μανιτάκη ότι η ερμηνευτική απόφαση, ακόμη και στο πλαίσιο της επιστημονικής και όχι της δικαστικής ή της κοινοβουλευτικής ερμηνείας του Συντάγματος έχει χαρακτηριστικά κανονιστικά. Η κανονιστική λειτουργία δύσκολα συμβιβάζεται με τον ερμηνευτικό σχετικισμό που είναι θεμελιώδης δικανική εγγύηση του κράτους δικαίου. Ο Αντώνης Μανιτάκης γνωρίζει πολύ καλά ότι στη λειτουργία του πολιτικού αλλά και του δικαστικού συστήματος ο κανονιστικός και θεσμικός ρόλος του συνταγματολόγου υπηρετείται από τον καθαρό και συμπαγή χαρακτήρα της ερμηνευτικής του απόφασης.

Εάν έπρεπε να αποστάξω υπό συνθήκες υψηλής χρονικής πίεσης το εκτεταμένο και πολυσχιδές συγγραφικό έργο του Αντώνη Μανιτάκη, θα έλεγα ότι αυτό αναδεικνύει ως βασικό ζήτημα τη σχέση δημοκρατίας και κράτους δικαίου επί του πεδίου της ερμηνείας του Συντάγματος. Θεωρεί την αρχή *in dubio pro libertate* βασικό ερμηνευτικό κριτήριο στο κεφάλαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Θεωρεί την έννοια του δημοσίου συμφέροντος και την αρχή της αναλογικότητας βασικό ερμηνευτικό κριτήριο στο γήπεδο της οικονομικής ελευθερίας και γενικότερα του οικονομικού Συντάγματος. Τέλος, αναγνωρίζει τη θεωρία των αντιβάρων ως βασικό ερμηνευτικό κριτήριο στο οργανωτικό μέρος του Συντάγματος και τις σχέσεις μεταξύ των άμεσων πολιτικών οργάνων του κράτους.

Εξοικειωμένος εις βάθος με το ενωσιακό φαινόμενο από τα νεανικά του χρόνια και την παραμονή του στις Βρυξέλλες ο Αντώνης Μανιτάκης αντιλαμβάνεται πολύ νωρίς τη μετάβαση από το στενό περιβάλλον του εθνικού Συντάγματος στην τάση διεθνοποίησης του Συντάγματος και συνταγματοποίησης του διεθνούς δικαίου, πρωτίστως της ευρωπαϊκής ενωσιακής έννομης τάξης καθώς και στις προκλήσεις του πολυεπίπεδου συνταγματισμού. Η σύμφωνη με το ευρωπαϊκό ενωσιακό δίκαιο και την ΕΣΔΑ ερμηνεία του Συντάγματος και τα συναφή οικονομικά προβλήματα που αφορούν την τυχόν ταυτόχρονη αντίθεση του νόμου προς διαφορετικά συστήματα κανόνων αναφοράς που διεκδικούν υπέροχη, απασχόλησε πολύ νωρίς και απασχολεί ακόμη ερευνητικά τον Αντώνη Μανιτάκη.

Η οικονομική, κοινωνική, θεσμική και εθνική κρίση που επωάστηκε επί πολλά χρόνια και ξέσπασε το 2010 ανέδειξε το μέγεθος της ευθυκρισίας και του αντιλαϊκιστικού θάρρους του Αντώνη Μανιτάκη. Τον έζησα ως υπεύθυνο υπουργό σε κρίσιμες περιστάσεις κυρίως την περίοδο 2012-2013, ως ενεργό διανοούμενο κόντρα στο ρεύμα όλη την περίοδο της κρίσης και ως επιστήμονα αγωνιζόμενο να αντισταθεί στη συνταγματική ματαιοδοξία και τον συνταγματικό λαϊκισμό.

Στον τόμο που επιδίδεται σήμερα στον τιμώμενο περιλαμβάνεται και μια μελέτη μου που του αφιέρωσα με αναγνώριση, φιλία και αγάπη υπό τον τίτλο « Η οικονομική κρίση ως δικανική πρόκληση». Συμφωνώ απολύτως με τη βασική θέση του Αντώνη Μανιτάκη ότι το Σύνταγμά μας άντεξε τις προκλήσεις και τις πιέσεις της κρίσης. Ότι το πρόβλημα της χώρας ούτε ήταν το 2010 ούτε είναι τώρα συνταγματικό.

Η οικονομική κρίση δεν ήταν όμως μόνο δικανική αλλά και ερμηνευτική και επιστημολογική πρόκληση: η αντοχή του Συντάγματος ευτυχώς επιβεβαιώθηκε, τέθηκε όμως και ένα ζήτημα αντοχής της επιστημονικής κοινότητας και εδώ ο Αντώνης Μανιτάκης έδειξε και απέδειξε την κλάση του.

Του εύχομαι υγεία και δύναμη.

* Ομιλία Ευάγγελου Βενιζέλου στην Τελετή επίδοσης Τόμου Μελετών προς τιμήν του Ομότιμου Καθηγητή Αντώνη Μανιτάκη στην Μεγάλη Αίθουσα Τελετών Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, στις 17.12.2019